

УДК 342.951:6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.95>

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ПОСЛУГ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ПАЦІЄНТІВ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА

Шаталова Л.М.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного права*

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0327-4141>

e-mail: shatalova_lm@kneu.edu.ua

Кулага Е.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного права*

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6405-3510>

e-mail: elly839@gmail.com

Шаталова Л.М., Кулага Е.В. Цифровізація послуг у сфері захисту прав пацієнтів: сучасний стан та перспективи розвитку законодавства.

Наукова стаття присвячена актуальним проблемам цифрової трансформації у сфері охорони здоров'я та запровадження електронних медичних послуг. Розкрито основні напрямки запровадження процесу цифровізації в сфері обігу лікарських засобів в Україні, акцентовано увагу на позитивних та негативних моментах цифровізації в сфері обігу лікарських засобів в Україні. Визначено можливі напрямки удосконалення цифровізації в сфері обігу лікарських засобів в Україні. Акцентовано увагу на необхідності удосконалення правового регулювання цифровізації в сфері обігу лікарських засобів в Україні з метою захисту прав та інтересів пацієнтів в сфері обігу лікарських засобів.

Проаналізовано сучасний стан правового регулювання цифровізації у сфері охорони здоров'я України та готовність надання якісних електронних медичних послуг пацієнтам. Встановлено необхідність у прийнятті та внесенні змін у нормативно-правові акти, які врегульовують розвиток електронної системи охорони здоров'я, зокрема запровадження електронної системи громадського здоров'я; електронного документообігу у сфері медичного обслуговування населення; здійснення заходів щодо безпеки лікарських засобів та створення електронного рецепту; розширення функцій електронної системи державних реєстрів; автоматизація ведення обліку медичних послуг; легалізацію медичного канабісу.

У статті досліджено проблеми легалізації канабісу в медичних цілях в Україні. Проаналізовано міжнародні нормативно-правові акти та стандарти у сфері обігу наркотичних засобів і психотропних речовин. Розглянуто національні законодавчі акти, які регулюють сферу виробництва та обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів.

Досліджено досвід Німеччини щодо правового забезпечення доступу пацієнтів до необхідного лікування медичним канабісом різноманітних захворювань та посттравматичних стресових розладів. Визначено особливості правового регулювання надання послуги лікування медичним канабісом. Окреслено два види послуги надання послуги лікування медичним канабісом – загальну та спеціальну, які відрізняються процедурними особливостями.

Ключові слова: державний електронний реєстр, електронні медичні послуги, електронний рецепт, послуги в сфері обігу лікарських засобів, медичний канабіс, електронна послуга лікування медичним канабісом.

Shatalova L.M., Kulaha E.V. Digitalization of services in the field of patients' rights protection: current state and prospects for the development of legislation.

This scientific article is devoted to the current problems of digital transformation in the field of health care and the introduction of electronic medical services. The main directions of introduction of the digitalization process in the sphere of medicines circulation in Ukraine are revealed, the attention is focused on the positive and negative moments of digitalization in the sphere of medicines circulation in Ukraine. Possible areas for improving digitalization in the field of circulation of medicines in Ukraine are identified, as well as the need to improve the legal regulation of digitalization in the field of circulation of medicines in Ukraine in order to protect the rights and interests of patients in the field of medicines.

The article analyses the current state of legal regulation of digitalisation in the healthcare sector of Ukraine and the readiness to provide quality electronic healthcare services to patients. The authors have identified the need to adopt and amend regulations that would regulate the development of the electronic healthcare system, in particular, the introduction of an electronic public health system; electronic document management in the field of healthcare; implementation of measures to ensure the safety of medicines and the creation of an electronic prescription; expansion of the functions of the electronic system of state registers; automation of medical services; and legalisation of medical cannabis.

The article examines the problems of legalisation of cannabis for medical purposes in Ukraine. International legal acts and standards in the field of narcotic drugs and psychotropic substances are analysed. The authors review national legislative acts regulating the production and trafficking of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors.

The article examines the German experience of legal support for patients' access to the necessary medical cannabis treatment for various diseases and post-traumatic stress disorders. The article identifies the specifics of legal regulation of medical cannabis treatment services. The authors outline two types of medical cannabis treatment services - general and special, which differ in procedural features.

Key words: state electronic register, electronic medical services, electronic prescription, services in the field of medicines circulation, medical cannabis, electronic medical cannabis treatment service.

Постановка проблеми. Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони Україна взяла на себе зобов'язання з наближення національного законодавства до права ЄС у сфері захисту громадського здоров'я з метою забезпечення високого рівня захисту прав пацієнтів та досягнення сумісності між їхніми системами захисту прав споживачів. Сфера охорони здоров'я на національному та міжнародному рівнях перебуває на етапі активної цифровізації. Серед пріоритетних векторів її розвитку є покращення доступності та якості медичних послуг, оновлення законодавчої бази, модернізація роботи державних реєстрів, налагодження системної цифрової співпраці та обмін досвідом застосування штучного інтелекту у медицині. Хоча сучасний стан цифровізації української медицини відповідає світовим тенденціям, проте зводиться поки що до обліково-аналітичної роботи, яка фіксує ресурсний супровід закладів охорони здоров'я, та систему обов'язкової статичної та фінансової звітності. При цьому агресія російської федерації суттєво посилила проблеми доступу пацієнтів до якісної медичної допомоги, медичних послуг, лікарських засобів тощо.

Метою статті є науковий аналіз законодавства України, що врегульовує питання цифровізації послуг у сфері охорони здоров'я, обігу лікарських засобів та запропонувати рекомендації щодо удосконалення вітчизняного законодавства з урахуванням зарубіжного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науці питанням реформування медичної системи з огляду на досвід країн Європейського Союзу приділяли увагу такі науковці як У.Я. Андрусів, М.М. Бучкевич, О.М. Вінник, С.В. Горохов, С.М. Черногорова, Н.Б. Юрченко та ін. Окремі аспекти захисту прав пацієнтів досліджували: Р.В. Дьомін – проблеми впровадження електронної системи охорони здоров'я в Україні; М.В. Макаренко – світові тенденції цифровізації медичних послуг; О.В. Кузьменко, В.Г. Чорна – проблеми отримання електронних послуг у сфері обігу лікарських засобів; Н. Мирошниченко, Л. Абакіна-Пілявська – кримінально-правові аспекти легалізації медичного канабісу та інші. Проте деякі актуальні питання запровадження електронних медичних послуг залишились поза увагою науковців, зокрема цифровізації обігу лікарських засобів та надання послуг лікування медичним канабісом тощо.

Виклад основного матеріалу. Згідно з концепцією розвитку цифрової економіки та суспільства серед найбільш пріоритетних напрямів цифрової трансформації сфери охорони здоров'я на

до кінця 2023 року були: 1) розвиток медичних послуг та управління медичною інформацією (ЕСОЗ або eHealth), які включають електронний кабінет пацієнта, електронний стаціонар, електронний план лікування, електронні медичні обстеження, модуль чутливих даних, електронні медичні висновки; 2) забезпечення якості та безпеки лікарських засобів, медичних виробів, які містять електронну систему управління запасами лікарських засобів (e-ліки), модернізація Державного реєстру лікарських засобів, створення Державного реєстру медичних виробів, електронний рецепт на інсуліни, наркотичні засоби та усі рецептурні препарати; 3) просування здорового способу життя, захисту від інфекційних хвороб населення та протидію соціально небезпечним захворюванням (e-громадське здоров'я), які охоплюють електронну інформаційну систему спостереження за інфекційними захворюваннями тощо.

Політику цифровізації у сфері охорони здоров'я як невід'ємну складову цифрового суспільства та цифрової держави, в межах покладених на них повноважень виконує Департамент цифрових трансформацій в охороні здоров'я при МОЗ України. Утворюється для виконання завдань, пов'язаних із організацією діяльності міністерства у сфері впровадження електронної системи охорони здоров'я (далі – ЕСОЗ) та цифровізації послуг для задоволення потреб пацієнтів у отриманні високоякісної медичної допомоги, електронних медичних послуг (далі – медичні e-послуги).

На сьогодні у сфері охорони здоров'я МОЗ України створено і функціонує в повному або частковому виді реєстри та бази даних, які забезпечують реалізацію електронних медичних послуг (далі – медичні e-послуги). Наприклад, реєстри пацієнтів: Національний канцер-реєстр України; Реєстр пацієнтів хворих на туберкульоз та eTB-manager (інструмент, що дозволяє документувати, збирати та аналізувати дані); Реєстр пацієнтів хворих на ВІЛ/СНІД та медична інформаційна система «ВІЛ-інфекція в Україні»; Реєстр пацієнтів, що потребують інсулінотерапії; Реєстр поранених військовослужбовців Міністерства оборони України та медична інформаційна система «e-Здоров'я». А також бази: 1) закладів охорони здоров'я – Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, Реєстр місць провадження діяльності з оптової та роздрібною торгівлі лікарських засобів; 2) лікарських засобів України – Державний реєстр лікарських засобів та Реєстр оптово-відпускних цін на лікарські засоби і вироби медичного призначення; 3) стандартів та протоколів лікування, медичних працівників, аналітичної, медичної статистичної інформації.

Саме об'єднання даних усіх цих систем і реєстрів надасть можливість проаналізувати різні напрямки медичної допомоги та порівняти національну сферу охорони здоров'я з зарубіжною. Що дозволить віднайти оптимальні технічні засоби та уніфікувати законодавчі норми, що, у свою чергу, сприятиме співпраці як вітчизняних так і міжнародних інституцій.

На офіційному сайті Державного експертного центру МОЗ України в розділі «Державний реєстр лікарських засобів України» станом на 28 листопада 2023 року міститься 14727 лікарських засоби, з них: вітчизняного походження – 4511, іноземного походження – 10216 [1]. Контроль за обігом яких здійснюється за допомогою ведення реєстрів: 1) Державний реєстр активних фармацевтичних інгредієнтів (субстанція), до якого внесено 2 286 одиниць, з них: вітчизняного походження – 347, іноземного походження – 1939; 2) Державний реєстр гомеопатичних лікарських засобів, до якого внесено 11622 лікарських засоби, з них: вітчизняного походження – 3929, іноземного походження – 7693; 3) Державний реєстр лікарських засобів із фасуванням «in bulk», тобто фасування та / або кінцевого пакування і маркування іншої фірми, до якого внесено 183 лікарські засоби, з них: вітчизняного походження – 52, іноземного походження – 131; 4) Державний реєстр лікарських засобів «in bulk» (без фасування та / або кінцевого пакування і маркування), до якого внесено 636 лікарських засоби, з них: вітчизняного походження – 183, іноземного походження – 453.

Належне функціонування зазначених реєстрів дозволить лікарям використовувати їх інформацію з метою надання якісних медичних послуг, у тому числі й в цифровому режимі безперервної онлайн процедури (end-to-end). Це процедура, всі етапи чи дії якої відбуваються виключно онлайн та жодний елемент якої не передбачає необхідності використання паперового носія чи фізичної присутності [2].

Першочергового вирішення потребують питання забезпечення лікарськими засобами пацієнтів з хронічними захворюваннями на бронхіальну астму, серцево-судинні захворювання та діабет II типу. Повноваженнями щодо адміністрування реалізації Програми державних гарантій медичного обслуговування населення із забезпечення безоплатними лікарськими засобами (далі –

Програма) наділена Національна служба здоров'я України. Наприклад, цифровізація послуг торгівлі лікарськими засобами через мережу аптечних закладів здійснюється відповідно до пункту п'ять Порядку реімбурсації лікарських засобів, випуск яких здійснюється на підставі рецептів, виписаних відповідно до Правил виписування рецептів на лікарські засоби і виробу медичного призначення, затверджених МОЗ, через ЕСОЗ у виді електронного рецепту (далі – е-рецепт). До Реєстру лікарських засобів, які підлягають реімбурсації за Програмою [3] було включено 72 препарати інсуліну, з яких 46 – безоплатні. На відшкодування вартості інсулінів, наприклад, у 2021 році виділено понад 660 млн грн. За допомогою цієї Програми співпраця держави та бізнесу відбувається прозоро та за однаковими правилами для всіх. В умовах воєнного стану встановлено альтернативний вибір отримання пацієнтами ліків як за паперовими, так і за е-рецептом, що виписаний будь-яким лікарем, який надає первинну медичну допомогу. Тут слід звернути увагу на те, що функціонування механізму отримання/надання медичних е-послуг можливе лише за наявності у персоналу медичного закладу кваліфікованого електронного підпису для підтвердження дій у системі, реєстрації аптеки та користувачів через Медичну інформаційну систему. Що забезпечить електронну ідентифікацію лікаря медичного закладу, яким надається е-рецепт, належний ступінь контролю за обігом наркотичних лікарських засобів та прекурсорів. Адже певний рівень довіри до засобів електронної ідентифікації характеризує засоби електронної ідентифікації в контексті схеми електронної ідентифікації, яка забезпечує певний ступінь довіри до ідентифікаційних даних і описується з посиланням на технічні специфікації, стандарти і процедури, включаючи технічні засоби контролю [4, с. 89]. Отже, сукупність засобів електронної ідентифікації учасників правовідносин в контексті схеми електронної ідентифікації забезпечить високий ступінь довіри у разі міжнародного співробітництва у сфері охорони здоров'я з використанням кваліфікованих е-підписів та транскордонних е-підписів.

З початком повномасштабного вторгнення рф в Україну набула надзвичайної актуальності правотворча діяльність з легалізації медичного канабісу, який має знеболювальний та протисудомний ефект. Погоджуємося з думкою українських фахівців, що сьогодні законодавство щодо легалізації та обігу лікарських засобів з вмістом канабісу знаходиться на етапі формування. При цьому не можна дійти однозначних висновків про безпеку канабісу, навіть у разі застосування його лише у медичних цілях. МОЗ слушно підтримує легалізацію канабісу для медичних цілей, але наполягає на жорсткому контролі [5]. Наразі тема легалізації канабісу в Україні, наче замкнене коло: для легалізації потрібно більше наукових досліджень з приводу ефективності препаратів на основі канабісу. Однак науковці не мають змоги проводити такі дослідження через відсутність його легалізації [6].

За умови прийняття Проекту Закону «Про регулювання обігу рослин роду коноплі (*Cannabis*) в медичних, промислових цілях, науковій та науково-технічній діяльності для створення умов щодо розширення доступу пацієнтів до необхідного лікування онкологічних захворювань та посттравматичних стресових розладів, отриманих внаслідок війни» [7] (далі – Проект № 7457) вітчизняне законодавство відповідатиме міжнародно-правовим стандартам та сучасній світовій практиці. При цьому цифровізація кваліфікованої послуги лікування медичним канабісом забезпечить належний контроль за обігом цих лікарських засобів та підвищить якість її надання.

Нагадаємо, що міжнародний досвід вирішення питань законодавчого врегулювання надання послуг лікування медичним канабісом показує різні підходи правового регулювання: повний дозвіл вживання канабісу як в медичних так і в рекреаційних цілях; дозвіл на вживання лікарських засобів з обмеженим вмістом канабіноїдів; придбання канабісу та його продуктів дозволене за рецептом лікаря та без нього; дозвіл на використання тільки лікарських засобів, що містять канабіноїд.

Наразі в ЄС існує три категорії продуктів на основі сполук канабісу: 1) лікарські засоби на основі канабісу – продукти, що містять канабіноїди рослинного та синтетичного походження, зареєстровані у регулюючих органах: а) лікарські засоби рослинного походження (реєструються у спрощений спосіб як традиційні лікарські засоби рослинного походження згідно з Директивою щодо рослинництва 2004/24 / ЄС); б) хімічні препарати (зареєстровані відповідно до однієї з процедур ЄС); 2) препарати коноплі – це препарати, що не пройшли традиційну регульовану процедуру реєстрації, тобто мають інший шлях входу на ринок ЄС (наприклад, виготовлені фармацевтом за рецептом і призначені для індивідуального використання); 3) харчові добавки на основі конопельних сполук – продукти, що відповідають вимогам Регламенту ЄС № 2015/2283 про нові продукти харчування [8, с. 18].

Наразі, змінами до постанови КМУ «Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» від 6 травня 2000 р. № 770 [9] рослини роду коноплі (канабіс) віднесені до списку особливо небезпечних наркотичних засобів, обіг яких заборонено, а саме – канабіс, його смола, екстракти і настойки, тетрагідроканнабінол (далі – ТГК) і наступні ізомери та їх стереохімічні варіанти. Проте визначено й перелік психотропних речовин, обіг яких дозволено, але обмежено через вміст канабіноїдів. До них належать «Дронабінол» (масляниста речовина у капсулах), «Набілон» (таблетки), які містять синтетичний канабіноїд, імітуючий дію ТГК та «Набіксімокс» (пероральний спрей), який є стандартизованим екстрактом канабісу з однаковим вмістом ТГК та канабідіолу. Обмеження полягає у допуску в обіг лише у формі лікарських засобів або у формі субстанцій, призначених для виробництва, виготовлення таких лікарських засобів. За інформацією керівника Української асоціації медичного канабісу Геннадія Шабаса, ціна «Набілона» становить 2056 доларів за 50 капсул, а «Набіксімокс» коштує 740 доларів за 3 флакони по 10 мл. Причина високої ціни – синтетичне походження компонентів. До того ж наразі, у вільному доступі в аптеках нам знайти ці препарати не вдалося загалом в Україні.

У зарубіжній практиці медичний канабіс використовується у формі спреїв, масел, чаїв, інгаляцій, капсул, харчових добавок тощо. Для створення належного механізму контролю за обігом таких наркотичних лікарських засобів на всіх етапах необхідно на законодавчому рівні: визначити порядок їх державної реєстрації; внести в Державний реєстр лікарських засобів перелік та коротку характеристику лікарських засобів з вмістом канабіноїдів, які закупаються, а в майбутньому вітчизняних препаратів, які вироблятимуться в Україні; за допомогою реєстрів організувати збір інформації для статистичних спостережень за обігом препаратів з вмістом канабісу; надати право призначення таких лікарських засобів тільки лікарям ліцензованих медзакладів усіх форм власності; відпускати в аптеках, які мають відповідну ліцензію лише за наявності у пацієнта е-рецепта.

Необхідно внести зміни до Постанови КМУ від 10 жовтня 2007 р. № 1203 «Про затвердження гранично допустимої кількості наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що містяться в препаратах» встановивши гранично допустиму кількість ТГК та канабідіолу в лікарських засобах.

Корисним для України може бути досвід Німеччини в частині визначення процедури надання лікування медичним канабісом, яка встановлюється у п. 6 § 31 «Ліки та бинти, дозвіл на видачу рецептів» Книги V «Обов'язкове медичне страхування» Соціального кодексу Федеративної Республіки Німеччина [10]. У зазначеному параграфі визначена процедура надання послуги лікування канабісом та її види. Відповідно до якої право на отримання послуги лікування канабісом мають лише пацієнти – застраховані особи з тяжким захворюванням. Також передбачені лікарські форми канабіса: – у виді сухих квітів чи екстракта стандартизованої якості; – ЛЗ, які містять активні речовини дронабінол або набілон. Визначено два види процедур надання послуги лікування канабісом [11, с. 138], які, на наш погляд, слід визначити як загальна і спеціальна.

Перша – загальна послуга відповідає медичним стандартам. Послуга надається на підставі рецепту лікаря за договором. Лікар, який призначає послугу передає дані, необхідні для супровідного обстеження, до Федерального інституту лікарських засобів та медичних виробів (далі – ФІЛЗ) в анонімній формі. Про що застрахована особа повинна бути поінформована лікарем до призначення послуги.

Друга – спеціальна послуга, порядок надання якої залежить від обставин і надається у разі: а) якщо загально визнана послуга недоступна; б) якщо не може бути використана в окремих випадках відповідно до обґрунтованої оцінки лікаря за договором (авт.: у значенні сімейного або лікаря спеціалізованого медичного закладу), зважаючи на очікувані побічні ефекти і беручи до уваги стан здоров'я застрахованої особи; в) якщо очікується невіддалена перспектива помітного позитивного впливу на перебіг хвороби чи її серйозні симптоми [10]. Особливістю процедури спеціальної послуги є умова її надання за заявою та у строк – протягом трьох днів після отримання заяви.

При цьому, якщо послуга призначається застрахованій особі вперше вимагається схвалення медичною страховою компанією. Відмова можлива лише в обґрунтованих виняткових випадках, якщо лікар призначає загально визнану послугу, яка відповідає медичним стандартам і надається у рамках стаціонарного лікування.

ФІЛЗ опрацьовує передані дані про обіг препаратів канабісу лише в анонімній формі та з метою супроводу наукових досліджень. Федеральне міністерство охорони здоров'я ФРН уповноважено

визначати критерії аналізу обсягів переданих даних, порядок проведення супутнього обстеження, включаючи анонімну передачу даних, та формат звіту про дослідження за допомогою наказу. На підставі результатів супровідного опитування Об'єднаний федеральний комітет визначає деталі надання допомоги у керівних принципах і протягом шести місяців формує звіт про дослідження.

Висновки. Таким чином, можна дійти висновку, що наразі створено нормативно-правові засади розвитку електронної системи охорони здоров'я в Україні. На підзаконному рівні адаптовано механізм доступу громадян до лікарських засобів в період воєнного стану з дотриманням вимог до цифровізації медичних послуг. Законодавча база щодо легалізації та контролю обігу канабісу в Україні знаходиться на етапі формування. Прийняття Проекту № 7457 забезпечить широке використання медичних е-послуг та належного надання електронної кваліфікованої послуги лікування медичним канабісом, яка відповідатиме міжнародним стандартам. З урахуванням запропонованих змін до національного законодавства щодо унормування обігу лікарських засобів з вмістом канабіноїдів вважатиметься контрольованою і відповідатиме стандартам, визначеним законодавством держав-членів ЄС щодо вживання медичного канабісу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Офіційна статистика Державного реєстру лікарських засобів України станом на 28.11.2023 р. URL: <http://www.drlz.com.ua>.
2. Кібенко О. Діджиталізація як нова ера розвитку корпоративного права. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/145948-didzhitalizatsiya-yak-nova-era-rozvitku-korporativnogo-prava>.
3. Про затвердження Реєстру лікарських засобів, які підлягають реімбурсації за програмою державних гарантій медичного обслуговування населення, станом на 14 лютого 2023 року: Наказ МОЗ України від 21.02.2023 № 351. URL: <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-21022023--351-pro-zatverdzhennja-reestru-likarskih-zasobiv-jaki-pidljagajut-reimbursacii-za-programoju-derzhavnih-garantij-medichnogo-obslugovuvannja-naselennja-stanom-na-14-ljutogo-2023-roku>.
4. Шаталова Л.М., Кулага Е.В. Окремі питання правового регулювання впровадження електронних довірчих послуг. Електронне наукове фахове видання. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 4. С. 88–91
5. «Абсолютно інший сорт». МОЗ закликає Раду легалізувати медичний канабіс. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/moz-zaklykae-radu-lehalizuvatymedychnyu-kanabis/31359443.html>.
6. Канабіс: потужний лікарський засіб чи звичайний наркотик? Інформація офіційного сайту Держлікслужби: URL: https://www.dls.gov.ua/for_subject/.
7. Проект Закону про регулювання обігу рослин роду коноплі (Cannabis) в медичних, промислових цілях, науковій та науково-технічній діяльності для створення умов щодо розширення доступу пацієнтів до необхідного лікування онкологічних захворювань та посттравматичних стресових розладів, отриманих внаслідок війни № 7457 від 10.06.2022: Кабінет Міністрів України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39783>.
8. Усенко В., Косяченко К. Сучасний стан використання сполук канабісу в світовій медичній практиці. Фармацевт-практик. 2019. № 3. С. 18–20.
9. Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: постановка КМУ від 6 травня 2000 р. № 770. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення 03.12.2023).
10. Sozialgesetzbuch (SGB). Соціальний кодекс Федеративної Республіки Німеччина 1985 р. в редакції від 7.11.2022. URL: <https://www.sozialgesetzbuch-sgb.de>. (дата звернення 30.11.2023).
11. Шаталова Л.М. Легалізація коноплі (Cannabis) в Україні: проблеми та перспективи. Південноукраїнський правничий часопис. 2022. № 4. Т. 3. С. 134–139.